

7. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
8. Братківський Ю. Фашистська Польща на шляху до революційної кризи. – Харків: Пролетар, 1933. – 180 с.
9. Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925 / Pod red. H.Janowskiej i T.Jędruszcza. – Warszawa, 1984. – 788 s.
10. Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer J. Historia Polski. – Warszawa, 1991. – 410 s.
11. Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów – Warszawa, 1997. – 787 s.
12. Kumaniecki K. W. Odbudowa państwowości polskiej: Najważniejsze dokumenty. 1912 – styczeń 1924. – Warszawa, Kraków, 1924. – S.507.
13. Державний архів Тернопільської області, ф. 231, оп. 6, спр. 1138.
14. XX век. Краткая историческая энциклопедия. – Т. I. – М.: Наука, 2001. – С.443.
15. Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. – Т. I. 1918–1932 / Pod red. naukową T.Jędruszcza i M.Nowak-Kiełbikowej. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989. – 540 s.
16. Łossowski P. Dyplomacja polska 1918–1939. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2001. – 477 s.

The paper presents the general characteristic of the historical process of the historical process of the rebirth of the Polish State at the end of World War I as well as the main trends of its domestic and foreign development from the point view of present period.

Пендзей І.В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УГОРЩИНІ (1988-1990 рр.)*

Становище неімущих, збіднілих верств населення привернуло увагу парламентарів, окремих організацій. Фонд допомоги бідним**,

* Продовження, початок див. у вип. II, IV- V, VI, VII.

** Фонд допомоги бідним був створений групою творчої інтелігенції в 1979 р., в умовах, коли в другій половині 70-х років появились негативні тенденції в розвитку економіки і, як наслідок дискримінаційної соціальної політики, – зниження життєвого рівня окремих соціальних груп: старих і хворих, багатодітних сімей, безробітних, бездомних. Тоді і виник благодійний рух допомоги бідним, матеріальними джерелами якого були всенародні пожертви, появилася категорія “соціальні працівники”, яка піклувалась бідними.

Офіційні власті не визнали Фонд: у соціалістичному суспільстві, як вважала партійно-урядова верхівка, не могло бути бідних. Вони – це “виразки капіталізму” і є в західних суспільствах, у нас же – “тимчасові труднощі”, або люди, які знаходяться в “особливо скрутних умовах” [13].

Фонд став для офіційних властей неприємним стресовим фактом. Засновників Фонду вважали дисидентами. їх переслідували, навіть арештовували. Пізніше, в кінці 80-х років, ці люди стали активними політиками, засновниками і учасниками альтернативних рухів, а згодом і нових партій, основою політичної опозиції режиму.

який раніше діяв у напівлегальному режимі, а тепер повністю легалізувався, висловив рішучий протест і звернувся до уряду з вимогою передати під житло знедоленим одну із колишніх казарм розформованої міліції, ряд інших приміщень [13]. Депутат Держзборів Угорщини від СВД Оттилія Шолт відкрито висловила точку зору неімущих прошарків, вдалася до політичного тиску на уряд. “Ми бачимо, що бідних відверто пригноблюють, – заявила вона. “Треба було домогтися, щоб не поліцейським кийком “вирішувалися” проблеми. Але зараз знову бачимо, що демохристиянський урядовий блок, який прийшов до влади, виявляє готовність вирішувати проблеми силою”, – констатувала депутат. На її думку, в урядовій програмі містились навіть такі моменти, які спрямовані ... проти неімущих. О.Шолт заявила: “Розпочалась боротьба між нами і урядом” [13].

Після чергового підвищення цін зубожілі громадяни пішли до будинку парламенту, несучи транспаранти з вимогами: “Досить здирати з народу шкуру!”. У центрі Будапешта на торговій вулиці Ваці, закритій для руху автомашин, появились фанерні щити, які закривали вітрини: хтось вночі бив їх дзеркальне скло. В угорських газетах ці дії були оцінені як “прожиткові злочини” [13].

Опозиційний правлячій коаліції ліберальний СВД звинуватив уряд у неповороткості, невмінні прогнозувати економічну ситуацію, внаслідок чого були знову підвищені ціни. “Це підвищення (липень 1990 р. – *І.П.*), яке зачіпало безпосередньо інтереси населення, було проведене без точної інформації і переконливих пояснень причин дефіциту бюджету, взаємозв’язку з іншими можливими джерелами доходу” [10], – заявили представники вільних демократів. Зростаюча внаслідок підвищення цін інфляція погіршувала становище – кожен відсоток її росту означав зростання дефіциту бюджету на 2-2,5 млрд. форинтів [11].

СВД заявив, що “уряд своїми рішеннями нагромаджував одну помилку за іншою”, що треба готуватись до “будь-якої ситуації”. Аби краще реагувати на виникаючі в країні проблеми, СВД реформував парламентську фракцію, створив власну економічну колегію [10].

Соціал-демократична партія Угорщини (СДПУ) твердила про загроз у соціального вибуху [10].

Політичну нестійкість створював і конфлікт, що виник із союзницею демфорумців НПДГ. Один з її керівників направив у обласні організації партії листа, в якому йшлося про необхідність розсосередження своїх людей в армії і поліції “в інтересах прискорення справжньої заміни режиму, а також щоб можна було б в майбутньому повністю помінати владу” [10].

Наростаючі неузгодження і розбіжності в урядовій коаліції перешкоджали виробленню цілісної стратегії вирішення вузлових проблем, прийняттю комплексних і ефективних рішень з ключових завдань реформування економіки, поступу на шляху розвитку демократії.

Нагромаджувались невіршені проблеми, негативні явища в суспільному житті. Молодь не могла здобути засобів до існування [5]. Структура і рівень доходів молоді (особливо молодих сімей у період народження дітей) суттєво відставали від життєвих потреб. Побутові питання, головним чином проблема житла, породжували песимізм в оцінці життєвих перспектив. Високим був рівень безробіття серед молодих людей. Люмпенізація супроводжувалась виникненням і зростанням об'єднань соціально небезпечної спрямованості. Тривожили наміри властей заборонити аборти, обов'язкового викладання Закону Божого в школах [20, с. 28], перспектива здобуття вищої освіти.

Надзвичайно тривожною була демографічна ситуація. Скорочувалось число жителів. Висока дитяча смертність, занадто високі показники переривання вагітності. Знизилась кількість одружень. Молодь усе менше прагнула до створення сім'ї. Розпадалось сімей більше, ніж створювалось [15].

У результаті соціологічних досліджень з'ясувалось, що основні джерела, причини розлучень – матеріальні, економічні. У багатьох сім'ях (майже в кожній другій) глава працює додатково, за сумісництвом. Як правило, працюють і жінки, приділяючи все менше уваги чоловіку, дітям. Перевантаженість службовими справами заважала подружжю розібратись у назріваючих конфліктах, спокійно вирішувати непорозуміння. У сім'ях часто гостро стояло житлове питання. Особливо воно тривожило молодь. Більше чверті опитаних вказали на алкоголізм як небезпеку для міцної сім'ї. Цей мотив розлучень стосувався в основному подружжів з низьким культурно-освітнім рівнем [15].

Зростала злочинність, яка викликала все більшу тривогу в угорській поліції. За перше півріччя 1990 р. було зареєстровано 140 тис. протиправних дій. 5-6 років тому стільки здійснювалось за весь рік. Тепер у їх структурі було більше всього пограбувань квартир (збільшення на 65%), крадіжок (на 54%). Збитки від крадіжок державної, кооперативної і особистої власності склали 3 млрд. форинтів. За шість місяців 1990 р. 100 людей було вбито [2].

Поширення набули крадіжки предметів мистецтва, особливо з приватних колекцій, деякі з них оцінювались у мільярд форинтів (картини, ювелірні вироби, предмети античної культури). "Скарби мистецтва в більшості випадків викрадаються на замовлення, – твердив підполков-

ник поліції Тібор Пер. – Злочинці завжди втікають з місця подій з найціннішими творами, які становлять національне надбання” [9]. Існувала сітка скупників украдених цінностей, контрабандистів, які переправляли на західні антикварні ринки безцінні предмети мистецтва. Угорська поліція була безсила “зупинити” організовану злочинність [9].

Вибухонебезпечного ефекту набув вихід на арену громадського життя проблеми поширення порнографічної продукції. Порнографічний бум супроводжувався зростанням проституції, осередком якої стала відома усій країні площа Ракоці, нелегально діяла “служба виклику” [13].

У пресі висловлювались думки про легалізацію проституції, створення громадського органу на кшталт профспілки для захисту представниць платної любові. Це сприяло б зменшенню венеричних захворювань, поповненню казни – члени такої організації сплачували б податки, в тому числі валютою.

У звичайних магазинах фото- і кінотоварів була широко представлена порнопродукція. А в грудні 1989 р. відкрився спеціальний магазин “Інтимцентр”, де порнофільми можна було дивитись. Власник магазину заснував перший у країні секс-клуб, членами якого були багаті і солідні громадяни Будапешта. За деякими підрахунками прибутки угорського порнокороля складали 300-600 млн. форинтів, які навіть при 50% податку були фантастичною сумою [18].

Поширення набули сексжурнали. У листопаді 1989 р. угорською мовою вийшов журнал “Плейбой”, планувалося видання західнонімецького журналу угорською мовою “Сент Паулі”, а також “Лесбі герл” та “Сексі мен”. Із західною участю видавався стотисячний тираж журналу “Попо магазин”, особливо популярним був “Секспрес”, 120 тис. примірників якого розкуповувались найшвидше [18].

Серед причин зростання проституції та порнографії, за словами самих повій, – на першому місці були зростання вартості життя, бажання “жити по-людськи в умовах дорожнечі всього, що потрібно для нормального існування”. Суспільство не в змозі було запропонувати жінкам інші можливості реалізувати себе в такій мірі, щоб задовольнити матеріальні потреби [18].

На думку спеціалістів Угорського інституту з вивчення громадської думки, причина бурхливого розповсюдження порнографії – попит. Зайнявши найбільш значні місця газетних кіосків та книжкових магазинів, цей вид продукції викликав незадоволення віруючих і католицької молоді. Держзбори Угорщини прийняли закон про заборону публічного розповсюдження порнографічної продукції [18]. Обраний від опозиційного СВД на жовтневих 1990 р. муніципальних виборах бургомістр

Г. Демські, наводячи в місті порядок, намагався знищити в підземних переходах лотки з порнографією. Але попит, як і раніше, породжував пропозицію, і в Угорщині всерйоз поговорювали про відкриття не чергового порножурналу, а справжнього публічного будинку [18].

Люди втрачали впевненість у завтрашньому дні, власну гідність, повагу один до одного. Суспільно-психологічний клімат погіршувався. Презирство і зневага, лукавство одних, нелюбов і ненависть інших, страхом породжена підозрілість отруювали людські взаємини. У духовному житті посилювався націоналізм, зворотною стороною якого були антисемітизм, расизм, мали місце випадки расової дискримінації циган [19, с.10].

“Уряд істориків”, – як охарактеризував своїх колег міністр закордонних справ Геца Єсенскі, – попав у полон власного романтизму [22, с.26], невиправданих сподівань на порівняно легкий перехід суспільства до нових ціннісних орієнтацій, адже в країні зберігся дух підприємництва і парламентський менталітет досоціалістичної епохи: з 60-х років спостерігалось хоч і скромне, але пожвавлення приватного сектора у сфері послуг, економічною реформою 1968 р. вводились в соціалістичну планову економіку елементи ринку [1, с.69]. З’ясувалось, що й соціалізм приніс блага, з якими було важко розлучатись: люди хворобливо сприймали втрату соціальної захищеності, поглиблення розриву між бідністю і багатством, їх лякала перспектива зростаючого безробіття.

Невиправданими виявились сподівання на західну “підтримку демократичних реформ”, щедрі обіцянки якої рясно лунали напередодні парламентських виборів. Тоді угорські правоконсервативні партії отримали значну моральну і матеріальну допомогу з-за кордону – мільйони форинтів були виділені для своїх фаворитів: американцями для СВД*, західними німцями для УДФ і т.д. Це дало підстави голові УСРП Д. Тюрмеру заявити, що “Угорські вибори були куплені Заходом на корню” [20, с.28]. Питанням декількох тижнів, максимум місяців, бачився вступ Угорщини в ЄС, Раду Європи, ЄАВТ, НАТО. Вже підраховувались доходи від застосування західних технологій і ноу-хау. Обіцяні кредити і капіталовкладення віщували західний рай в мінімальні строки. Тільки через деякий час угорці зрозуміли, що допомоги їм чекати нізвідки. Більша частина кредитів залишилась обіцянкою [22, с.27, 29].

Уряд Й. Анталла, що склався переважно з представників творчої інтелігенції, яка раніше не мала ніякого відношення до влади, звичайно ж, не зміг уникнути прорахунків і помилок, обумовлених недостатністю

* Буквально в 24 години був знятий американський посол у Будапешті, коли з’ясувалось, що СВД до влади не прийде

професійного досвіду. Ліберальні партії звинувачували його в надмірній централізації влади і бюрократизації державно-адміністративного апарату, популістських проявах, надмірних і нездійснених обіцянках [16, с.147].

Гостру, а іноді просто нищівну критику опозиції зумовили спроби уряду хоч би частково підкорити собі засоби масової інформації, які знаходились в основному під контролем його політичних опонентів. Заява прем'єр-міністра на сесії парламенту, що “пресі треба заборонити критикувати уряд”, викликала звинувачення правоконсервативної коаліції і насамперед УДФ у їх прагненні до авторитаризму – у фактичному збереженні в країні авторитарного режиму, переродженні УДФ у нову державну партію [16, с.147]. Ця заява Й.Анталла була розцінена лідером ортодоксальних комуністів Д.Тюрмером як ознака “скочування країни до диктатури” [19, с.29]. “Сьогодні пресою в Угорщині управляють, – заявив він, – точно так же, як у найгірші часи сталінізму” [20, с.29].

Незадоволення і гостру критику “зліва” викликали чистки, що проводились урядом, висунення нових керівників за принципом політичної лояльності на шкоду професійній компетентності, а також “відродження” деяких традицій хортистської Угорщини, що скомпрометували себе.

У широкомасштабному всеохоплюючому процесі “зміни системи” важливо було не допустити порушень законності, громадянських прав. Урядові органи, як і сам прем'єр-міністр, не раз заявляли, що “полювання на відьом” не передбачається: не будуть звільнятись, а тим більше переслідуватись колишні керівники УСРП, “партійної держави”, якщо вони, звичайно, не замішані в корупції, яких-небудь злочинах [4; 7].

Офіційно “заборони на професії” не існувало. Але в ході боротьби за “відновлення історичної справедливості”, розпочатої владою, з'ясувалось, що в продовженні характерної для виборів у парламент конфліктної лінії “комунізм-антикомунізм” можливе зведення рахунків з номенклатурою колишньої УСРП. Певною мірою цьому сприяло розвінчання корумпованих чиновників, як, наприклад, колишнього міністра оборони Угорщини Л.Цінеге. Правда, корупційних кримінальних справ тут було набагато менше, ніж у сусідів, що скинули комуністичні кайдани. Колишній лідер Я.Кадар був аскетично скромним – до останніх днів свого життя задовольнявся телевізором “Юність” і катушним магнітофоном [22, с.26].

Пришовши до влади, УДФ підтвердив передвиборчі обіцянки не використовувати в нових адміністраціях, органах державного управління “апаратчиків режиму Я.Кадара”. У цьому зв'язку вигнання старої еліти і заміна на іншу, певна чистка велися планомірно, хвиля за хвилею,

аж поки повністю не було замінено управлінську верхівку і на вищих постах у армії, міністерстві внутрішніх справ, держапараті не опинились вірні своїм партіям люди. “Свої люди” зайняли в першу чергу пости у великих установах, інститутах, на підприємствах, які знаходились під безпосереднім контролем нової адміністрації. На вищих постах, як твердив угорський політолог М.Біхарі, вірні своїм партіям люди нерідко мали доволі невисокі професійні знання [4].

У ряді випадків необґрунтовані звільнення спеціалістів високої кваліфікації (керівників угорської армії і міністерства внутрішніх справ, директорів великих підприємств) супроводжувались гучними скандалами. Висунення нових керівників за принципом політичної лояльності на шкоду професійній компетенції піддавались гнівному осудові. Заміна Й.Анталлом голови Національного банку Д.Шурані (в минулому працівник ЦК УСРП), спеціаліста високої кваліфікації, була піддана гострій критиці не тільки з боку лівої опозиції, громадськості, преси, ліберального СВД, але й політичного союзника УДФ по урядовій коаліції НДПГ. Прем'єр-міністра звинуватили в особистій диктатурі [4].

Звільнені спеціалісти – колишні члени УСРП, керівники “партійної держави” в умовах дефіциту висококваліфікованих працівників, не залишились без роботи. Їх охоче брали на службу іноземні фірми. Американських чи німецьких бізнесменів мало цікавило політичне минуле цих людей – вони високо цинили їх організаторські здібності, професіоналізм, глибоку фахову підготовку, досвід. “Старі кадри” стали засновниками успішних акціонерних товариств, малих підприємств, очолили підприємства зі змішаною власністю, банки або ж залишились на своїх місцях як директори [4].

Власті відмінили підвищені пенсії, надбавки до пенсій, встановлені державним і партійним керівникам попереднього режиму. Якщо в минулому привілеї отримували партійні функціонери, то тепер їх роздавали “героям 1956 р.” – вони отримували квартири, державні нагороди, просування по службі, можливість закордонних поїздок [20, с.29].

“Відновленню історичної справедливості”, – на думку представників урядової коаліції, – сприяла б і “націоналізація” розкішних службових апартаментів і квартир, котрі напередодні парламентських виборів були передбачливо куплені їх господарями – номенклатурою правлячої партії за символічну ціну. У цьому зв'язку члени уряду Й.Анталла, особливо ті, хто приїхав з периферії, декілька місяців не могли отримати житлові й службові приміщення. Однак для реалізації цих намірів не було жодних юридичних підстав: купили – значить їх власність [17]. Щоб перешкодити зловживанню чиновників, особливо оволодінню майном незаконним шляхом у майбутньому, парламент зобов'язав усіх керів-

ників заявляти про свій майновий стан при вступі на посаду і при звільненні з неї [17].

Глибоке роздратування й обурення викликав факт принизливого (без попередження) вилучення в колишньої номенклатури УСРП табельної зброї – 20 тисяч пістолетів, виданих у свій час для самооборони. Вияснилось, що поліцейські вривались у квартири, шукали “ствולי”. “Що, хіба готувався державний переворот?”, – задавали питання в парламенті депутати УСП і СВД [4].

Правляча коаліція посилалась на існуючі серед частини угорців старі образи, незаживаючі рани суспільної свідомості, викликані репресіями. За 40 років приблизно 10% населення побувало в тюрмах, концтаборах або ж стало спецпереселенцями. Не кажучи вже про тих, у кого було відібрано землю, будинок. Багатьом хотілося, щоб були притягнуті до політичної відповідальності винні за кризу в країні [17].

Проте “відновити історичну справедливість” було надзвичайно складно. Ні одна з існуючих правових норм, згідно з заявою УДФ, не дозволяла притягнути винних до політичної відповідальності [12; 17]. А з беззаконням неможливо боротись незаконними засобами – Угорщина стала на шлях побудови правової держави.

З метою створення відповідної законодавчої бази Незалежний форум юристів (формально “незалежна” організація. – *І.П.*) виступив з пропозицією прийняти закон про спосіб звітності колишніх партійців, особисто відповідальних за те, що країна опинилась у кризовому становищі. Розслідування справ місцевих керівників, за його твердженням, могли б розпочати комісії, створені місцевими органами самоврядування [11]. Демохристияни підготували законопроект “Юстиція”, який передбачав політичну відповідальність колишніх керівників “державної партії”. Після тривалого і бурхливого обговорення він (розцінений як спроба звести рахунки з колишніми керівниками УСРП і відступ УДФ від передвиборчої обіцянки в разі приходу до влади не влаштовувати “полювання на відьом”) так і не був проведений через парламент – Конституційний суд визнав законопроект таким, що не відповідає Конституції, і відхилив його [3].

Поширення набули інтелектуальні дискусії в рамках так званої “культурної боротьби” [23, с. 1172], в яких з’ясовувались духовні основи будівництва нового суспільного ладу, роль партій, політики, ідеології в епоху кардинальних змін. Малоозрозумілі для простих громадян, вони створювали враження, “що партії достатньою мірою не концентрують свої зусилля на вирішенні конкретних соціально-економічних проблем” [21, с. 38]. Тотальне руйнування попереднього ідеологічного фундаменту

супроводжувалось переоцінкою історичного минулого, насадженням новочасних ідеологем, продиктованих логікою політичної боротьби.

Із свідомості людей старались витравити усе, що могло сприяти позитивному сприйняттю подій 1945 р., визволення від фашизму, революційного піднесення мас, діяльності угорських комуністів і соціал-демократів у період між двома світовими війнами. Звичними стали упереджені оцінки соціалістичного етапу, “режиму Кадара”.

Визволення Угорщини Радянською армією від фашизму подавалось тепер тільки як “окупація”: захоплення полонених, грабунки, насилля. Саме в такому ракурсі висвітлювались події в опублікованих у 1990 р. декількох книгах про “окупацію”. Замовчувались тяжкі жертви, яких зазнала Радянська армія в жорстоких боях з ворогом і під Дебреценом, і під Будапештом, і біля озера Балатон; те, що ще до підписання мирного договору в 1945 р. 150 тис. угорських військовополонених були відпущені додому, німецька власність досить швидко була передана угорській державі, Радянський Союз надав допомогу хлібом, паливом, машинами, відстрочками по виплаті репарацій, “золотими позичками” [6]. На 4 квітня 1991 р., тобто річницю офіційно відміненого свята Дня визволення, в угорській пресі і книгах, виданих в умовах “зміни системи”, а також у нових шкільних підручниках уже не залишилось поняття “визволення”, яке було замінене на “окупацію” [8].

Між нацистською окупацією і приходом до влади в країні в березні 1944 р. “схрещено-стрільців” Салаші і визволенням Радянською армією Угорщини 4 квітня 1945 р. не робилось практично ніякої різниці. Так, прем’єр-міністр, голова УДФ Й. Анталл у квітні 1991 р. зауважив, що тоді, 47 років назад, Угорщина де-юре втратила суверенітет. “Цей історичний процес закінчиться в цьому році 30 червня, – підкреслив прем’єр, – коли Угорщину покине останній іноземний солдат” (тобто радянський. – *І.П.*) [8].

Чи була різниця в позиціях щодо 4 квітня УДФ і опозиційного ліберального СВД? Ось як ці події трактував депутат парламенту, член Правління СВД М. Харасті: “День 4 квітня був офіційним святом, запровадженням комуністичною партією. Цей факт визначає майбутнє такої річниці, навіть якщо буде, а точно буде, багато людей, що згадуватимуть з почуттям сорому про те, що Угорщина у Другій світовій війні вступила в ряди країн, які напали на Радянський Союз, і, які, з іншого боку, з вдячністю згадуватимуть, що радянські зусилля покінчили з німецькою домінантою. Незважаючи на це, – підкреслив М. Харасті, – дуже мало таких людей, що кінець Другої світової війни тут вважають визволенням. Адже доведено, що з приходом Радянської армії свобода не прийшла” [8].

(Далі буде)

1. Балог А. Приватизация в Венгрии // Экономические науки. – 1991 – №3.
2. Венгрия // Правда. – 1990. – 13 августа.
3. Герасимов В. Виден ли свет в конце тоннеля? // Правда. – 1990. – 19 декабря.
4. Его же. Глаз за глаз // Правда. – 1991. – 31 декабря.
5. Его же. И блеск, и нищета // Правда. – 1990. – 14 марта.
6. Его же. Как разгуливается антисоветизм. Кто и почему раздувает это пламя // Правда. – 1990. – 5 октября.
7. Его же. Качнулась стрелка компаса // Правда. – 1990. – 12 июня.
8. Его же. Люди помнят // Правда. – 1991 – 2 апреля.
9. Его же. Мафия атакует коллекции // Правда. – 1990. – 26 июня.
10. Его же. Нагромождение ошибок // Правда. – 1990. – 19 июня.
11. Его же. Пиррова победа // Правда. – 1990. – 15 июня.
12. Его же. Поиски ответственных // Правда. – 1990. – 28 июля.
13. Его же. По разряду бедности // Правда. – 1990. – 7 августа.
14. Его же. Реабилитируют хортистов // Правда. – 1990. – 4 августа.
15. Его же. Тучи над семейным очагом // Правда. – 1991. – 19 января.
16. Марков Д. Политические силы в постсоциалистических обществах. Венгрия // Общественные науки и современность. – 1993. – №1.
17. Моржеретто И., Шестаков Б. До чуда ещё далеко // Аргументы и факты. – 1990. – №49 (декабрь).
18. Саліев А. Скільки коштує нині любов? // Прикарпатська правда. – 1990. – 21 липня.
19. Тюрмер Д. Завтра люди вспомнят о социализме // Новое время. – 1990. – №11.
20. Его же. “Социалисты оставили нам Маркса, а капитал унесли...” // Новое время. – 1990. – №38.
21. Чилла М. Партийная система в посткоммунистической Венгрии (1990-1994 гг.) // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1998. – №1.
22. Шишелина Л. Демократы сдавали в багаж... // Новое время. – 1993. – №23.
23. Markus Y. Politische Konflikte und Legitimation in Ostmitteleuropa. Der Fall Ungarn // Osteuropa. – 1993. – №10.

It is showed hard social consequences of the transition to market economy in this article: decrease of living standard of citizens, increase in crime, pornography and prostitution, negative population situation; it is analyzed actions of Y. Antalla's government within the limits of "renovation of historical truth", clarified reaction of public, opposition as for personnel purges and dismissals.